

Útskálar í Garði

Deiliskráning

Birna Lárusdóttir & Orri Vésteinsson

Fornleifastofnun Íslands
FS291-05102
Reykjavík 2005

© *Fornleifastofnun Íslands*
Bárugötu 3
101 Reykjavík
Sími: 551 1033
Fax: 551 1047
Netfang: fsi@instarch.is

Forsíða: Útskálastaður úr suðri, nóvember 2005. Guðrún Alda Gísladóttir tók myndina.

Inngangur

Útskálar í Garði eru eitt af höfuðbólum landsins. Þar er nú kirkja frá 1861 og gamalt íbúðarhús, byggt 1882, uppi á stórum bæjarhól. Húsið hefur staðið autt um hríð en á vegum Menningarseturs að Útskálum ehf. stendur nú fyrir dyrum viðgerð á því og er í hyggju að gera þar safn. Einnig eru uppi áætlanir um að byggja safnaðarheimili á staðnum og hefur af þeim sökum verið hafinn undirbúningur að gerð deiliskipulags á svæðinu. Teiknistofa Guðrúnar Jónsdóttir er ráðgjafi við gerð deiliskipulagsins en Fornleifastofnun Íslands var falið að gera fornleifaskráningu á deiliskipulagsreitnum sem lið í undirbúningi skipulagsins. Samhliða skráningarvinnunni var gerð forkönnun á bæjarhólnum vegna fyrirhugaðrar byggingar lyftuhúss norðan á íbúðarhúsinu (sbr. Adolf Friðriksson, Guðrún Alda Gísladóttir og Uggi Ævarsson: *Fornleifakönnun á Útskálum, Garði. Framvinduskýrsla*, FS282-05101) og í kjölfarið ráðist í uppgröft á 25 m² skák sem hófst í september 2005. Þeim uppgrefti er ekki lokið þegar þetta er skrifað en tekið er mið af því sem þar hefur komið í ljós við gerð þessarar skýrslu.

Til undirbúnings vettvangsvinnu var gerð svokölluð svæðisskráning fyrir Útskálahverfið, þ.e. Útskálajörðina, hjáleigur hennar, Krók, Miðhús og hjáleigur þeirra, enda eru tún allra þessara jarða sýnd á sama túnakortinu frá 1919 og þótti eðlilegast að miða við það. Könnun á vettvangi miðaðist hinsvegar eingöngu við deiliskipulagsreitinn, bæjarhól Útskála og næsta nágrenni hans.

Fornleifaskráningu á vettvangi gerði Orri Vésteinsson fornleifafræðingur 16. ágúst 2005. Birna Lárusdóttir fornleifafræðingur gerði heimildakönnun þá sem skráningin byggði á, en Orri sá um frágang skýrslunnar.

Fornleifaskrá Útskálastaðar, Króks og Miðhúsa

GK-080 Útskálur

Staður. Getið í kirknatali Páls Jónssonar frá um 1200 - DI XII, 9. [um 1270]: Útskálur eiga viðreka milli Útskálaóss og Skagaflesjar og 4/5 milli ássins fram undan borginni hjá Kirkjubóli og hjallsins á Fitjum. Útskálur eiga einnig þriðjung í viðreka milli Kölduhamra og Miðhólms og allan viðreka frá honum suður til Mjósyndis. 'Jtem eigu vtskaler vatztokv j kroks brvnn ok halldi hvorertveggv brvnnenvm. Krokvr ok midhvs eiga tveggia skipa vpp satur j navsta holm. Jtem eiga vtskaler allar veidar sydvj j lambarif, enn krokvr ok midhvs. Enn kirkivbol ad svnnann. Enn fiskreka allan at miofa tanga. DI II, 77. [um 1270] Útskálur eiga þann þriðja af níu hlutum allan nema 17 hverja vætt úr þeim hlut sem Presthús eiga. Útskálur eiga einnig þriðjung af fjórða hlut og sjöttung af sjötta hlut, samtals 16,01 % af hval sem er meir en 12,5 vættir og rekur milli Æsubergs og Keflavíkur - DI II, 78-79. 17.12.1340 selur Bjarni Guttormsson fjórðung í Útskálalandi 'vmm framm aull þau akurlond sem Biarni keypti til vtskaala ok ein[n] karfa met atkierum ok ollum reida ok báti' Skálholtskirkju gegn því að staðurinn taki Hrómund son hans á æfilangan kost. Bjarni og Ingibjörg kona hans gefa einnig Pétri postula og heilögum Þorláki annan fjórðung úr Útskálalandi til æfinlegrar eignar - DI II, 734. 10.6.1370: J mote þeim iiii bæium sem vndann Vtskaala kitkiu eru tekner leggur Biorn bonde kirkjunni að Vtskalum jord er heiter j Vorum med tveimur kugilldum til æfinnligar eignar - DI III 56-257. Mál dagar 1363, 1397 og 1575 - geta í engu um fasteign - DI III, 256-257; DI IV, 104; DI XV 639. 5.8.1560: Gísli Jónsson Skálholtsbiskup veitir sr. Jóni Loptssyni Útskála sem ævinlegt beneficium - DI XIII, 508. 1703: 9 hjáleigur: Lónshús, Akurhús, Nýibær, Móakot, Presthús, Garðhús, ónefnd heima við staðinn, Vatnagarður og Naust, auk þess tvær hjáleigur í eyði sem höfðu verið heima við staðinn. Einnig höfðu Blómsturvellir/Snorrakot lagst í eyði um 1670, og Hesthús var eyðihjáleiga sem ekki var vitað hvar hafði verið. JÁM III, 79-84. 1703: Vatnsnautn á staðurinn í Króksbrunni, en Krókur þar í mót skipsuppsátur í staðarins landi fyrir tólfæring eður smærra. JÁM III, 79. 1839: 7 hjáleigur: Lónshús, Akurhús, Nýibær, Móakot, Presthús, Garðhús og Vatnagarður en Naust hafði farið í eyði 1782 - SSGK, 160.

1919: Tún 7,5 ha., garðar 2600 m². 1703: Túnin spillast af sjóargangi, önnur í betra lagi, en önnur hættari sandi, sem sjór og vindur ber á, og af leysingavatna ágangi um vetrartímann. Engjar öngvar. Útigangur mjög lítill sumar og vetur. JÁM III, 79. 1839: Mælt er að staðarins tún hafi mikið af sér gengið, og tvívegis hafi túngarðuin verið færður upp á túnin að norðanverðu. Núleifandi elztu menn muna eftir grastóum fremst framan í fjöru, sem sýnir, að fyrr meir hafi allt það svið verið grasi vaxið og máske tún; hefir þá sjór ekki gengið lengra en að rífi því, sem nú á brýtur fremst fram við fjörumál (þaragarð). SSGK, 160. 1839: Beitoland staðarins er lítið annað en á svonefndum Skaga, sem liggur fyrir sunnan Lambastaði, á milli Út-Garðsins og Nessins. Það var í fyrri daga fallegt og grösugt sléttlendi, en nú gengur þar á mikill sandur, svo oft á vetrum sést ekki til jarðar fyrir honum; á honum gengur Út-Garðspeningurinn, og sauðfé hafnast þar vel, ef ekki er ofsett á. Á Skaganum voru fyrr meir kornakrar og sáðgerði fornanna, og má enn sjá mót til girðinganna ... - SSGK, 161

Bæjarhóllinn á Útskálum, úr suðvestri, kirkjan í bakgrunni.

GK-080:001 Útskálar bæjarhóll bústaður

64°04.665N 22°40.000V

Bæjarhóllinn er vestan við kirkjugarðinn í miðju Útskátúni. Á honum stendur timburhús á hlöðnum grunni, byggt 1882. Það er tæplega 50 m vestan við kirkjuna en bæjarhóllinn nær alveg að kirkjugarðinum, um 20 m frá kirkjunni. Á túnakorti frá 1919 er sýnd húsalengja fast austan við íbúðarhúsið og var þá aðeins mjótt sund á milli. Sú lengja er nú horfin en austast þar sem hún stóð komið steipt útihús sem snýr NNV-SSA og nær fram á brún bæjarhólsins að norðaustan.

Sérstakur hóll, flatur að ofan. Gnæfir yfir náttúrulega slétt tún í kring. Uopi á hólnum eru tvö hús, annað á steiptum grunni, hitt á hlöðnum, og malarborið plan allsstaðar í kring um þau og út á brúnir hólsins nema mjó ræma vestast. Sunnanmegin á hólnum er sléttáð malarplan, líklega uppfylling, þar sem kálgarðurinn 006 var, en hann náði þó 15 m lengra í suður þar sem nú er slétt tún. Hóllinn er mjög brattur að vestan og norðan og þar eru hliðarnar grasi grónar, en að sunnan og austan er hallinn minni og þar allsstaðar mól ofaná. Heimreið liggur upp á hólinn á sama stað og hún var 1919, sunnantil á vesturhlið og niður af honum í norðausturhorni hjá kirkjugarðshorninu. Dæld er í hlið hólsins að vestanverðu, nálægt því sem húsið 004 stóð, en að öðru leyti eru hliðar hans allar sléttar og hefur hóllinn að líkindum allur verið lagaður til og snyrtur á seinni hluta 20. aldar.

Nú er bíslag vestan á íbúðarhúsinu en 1919 voru skúrar norðan og austan á. Húsið snýr ekki eins við áttum og kirkjan heldur meira NNV-SSA. Það er annað timburhúsið á hólnum, hið eldra var byggt 1855, og er ekki vitað hvar síðasti torfbærinn var né hvernig hann snéri. Sr. Sigurður Sívertsen byggði eldra timburhúsið "það var 12 álna langt og 8 álna breitt íveruhús, en lét þó gömlu baðstofuna standa og byggði hana upp með nýrri súð." Undir Garðskagavita, 146. Á hólnum voru 1919 útihúsin 003 og 004 og kálgarðarnir 005 og 006 auk íbúðarhússins og lengjunnar austan við það.

Hættumat: hættu, vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1919; Undir Garðskagavita, 146.

GK-080:002 heimild um kirkju

64°04.677N 22°39.938V

Kirkjan er 50 m A við timburhúsið á bæjarhólnum sem snýr ekki eins og hún. Kirkjan og kirkjugarðurinn standa mun neðar en hóllinn og er lítil upphækkun merkjanlega þar sem garðurinn er. 1919 var kirkjan heldur norðar en fyrir miðju garðsins en grafreitirinn var þá alls 60-65 m langur N-S og 45-50 m á breidd. Hann hefur síða verið færður út, um 15 m til austurs og um 50 m til suðurs. Steipt girðing er fyrir versturhlið og stærstum hluta norðurhliðar en grjóthlaðinn garður (nýlegur) fyrir austurhlið.

Engin tré eru í garðinum sem hefur ekki verið sléttaður.

Kirkjan er byggð 1861. Hún er 18x7 m, með yngri forkirkju undir minna formi (6x3 m), á grjóthlöðnum grunni sem hefur verið múrhuðaður. Eldri kirkja var byggð 1799, öll úr timbri, 20 álna löng en 8 álna breið. Forveri hennar var með timburþaki en grjóthlöðnum hliðarveggjum. Margir gamlir legsteinar eru í kirkjugarðinum næst kirkjunni. 1879 minnst Sr. Sigurður Sivertsen þess að "kirkjugarðurinn á Útskálum hefur nú verið færður út í þriðja sinn og á tvo vegu hlaðinn upp af grjóti, en á einn veg, að vestan, hefur verið sett upp grindverk úr tré. Hann var færður út 1827, 1861 og loks nú 1879." Undir Garðskagavita, 162. C. 1840: "Þá dönsku dysjuðu Norðlingar fyrir norðan garð [á Hafurbjarnarstöðum]. Þetta var ár 1551, en það man ég, að bein úr dysjum þeirra voru blásin upp og færð heim hingað [til Útskála] í kirkjugarð hér um 1828. Þar fannst og silfurhringur með gömlu merki líkt eins og á mörgum steiptum beltispörum." SSGK, 184-85. Það var lífseig trú á Suðurnesjum að kumlin á Hafurbjarnarstöðum væru dysjar Kristjáns skrifara og danskra fylgisveina hans sem drepnir voru af norðenskum vermönnum á Kirkjubóli 1551 en í ritgerð frá 1593 kemur fram að þeir voru dysjaðir fyrir norðan túngarð á Kirkjubóli en að seinna hafi þeir verið teknir upp og grafnir heima hjá hálfkirkjunni á Kirkjubóli (Bsk II, 256). Beinin sem flutt voru í Útskálakirkjugarð um 1828 hafa því væntanlega komið úr heiðnum gröfum. Sjá enn fremur KE í Árbók 1943-47, 119-20. Úr kirkjugarðinum á Útskálum koma tveir legsteinar með rúnaáletrunum, sem báðir eru á Þjóðminjasafni (Þjms. 10927, 10928). Þeir fundust báðir í stétt við kirkjudyrrnar 1840 og voru sendir til Oldnordisk Museum í Kaupmannahöfn 1843 en aftur til Íslands 1930. Báðir eru tímasettir til 15. aldar. Árbók 2000-2001, 11-12.

Hættumat: hætta vegna líkagraftar

Heimildir: Magnús Grímsson. 1940, 245; Túnakort 1919; SSGK, 184-85; Undir Garðskagavita, 162.

GK-080:003 heimild um útihús

64°04.673N 22°40.010V

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var útihús um 20 m norðvestur af bæ 001. Á þessum stað er hólbrún, sléttað maárlhlað ofan við en sléttað tún í brekkunni neðan við brúnina. Húsið hefur staðið á heinni eða í brekkunni rétt neðan við.

Brún á bæjarhól. Slétt malarborið hlað ofan við en sléttað tún í brekkunni neðan við brúnina.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:004 heimild um útihús

64°04.659N 22°40.015V

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var útihús um 25 m SSV af bæ 001. 18 m SSV af timburhúsinu er smáhóll á bæjarhólsbrúninni og á honum fánastöng. Húsið gæti hafa staðið þar þó skv. túnakorti ætti það að hafa staðið heldur vestar og neðar í brekkunni, en þar er dæld.

Brún bæjarhóls, nú slegið tún.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:005 heimild um kálgarð

64°04.666N 22°40.025V

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var kálgarður fast vestan við bæ 001, á milli útihúsa 003 og 004. Þessi kálgarður hefur verið úti á norðvesturbrún hólsins og að hluta í slakkanum þar niður af.

Nú brún á bæjarhól - sléttað tún

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:006 heimild um kálgarð

64°04.653N 22°39.959V

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var stór kálgarður sunnan undir bæ 001. Þessi kálgarður náði vestur frá kirkjugarði (mjótt sund var á milli garðanna) og að vesturtröðum. Hann náði um 50 m til suðurs frá íbúðarhúsinu og hefur þar verið aflíðandi brekka niður af. Nú er þar malarfylling undir bílastæði sem nær 35 m suður frá húsinu.

Að stærstum hluta undir malarfyllingu.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:007 heimild um fjárskýli

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var fjárbyrgi á sjávarbakkanum nyrst í túni, um 140 m NNA af bæ 001. Þá þegar var sjór farinn að brjóta land allt í kring.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:008 heimild um túngarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var túngarður á sjávarbakkanum nyrst í Útskálátúni. Skýring hefur verið rituð á

kortið: "Nýbrotinn túngarður og sjór sleikir lága sendna bakka." Af kortinu að dæma hefur hluti garðsins þó enn verið heillegur, fyrir túni Akurhúsa GK-082.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:009 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var útihús um 220 m norðvestur af bæ, á sjávarbakka og væntanlega fast við túngarð 008.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:010 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var tóft um 30 m norðaustur af fjárbyrgi 007. Við tóftina hefur verið rituð skýring: "sjór að grafa undan tóftinni."

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:011 heimild um leið

Samkvæmt túnakorti frá 1919 lá vegur frá norðvesturhorni kirkjugarðs 002 og til norðausturs, fram á sjávarbakkann.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:012 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var stór kálgarður á tjarnarbakka 60-70 m austur af kirkjugarði.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:013 heimild um leið

Samkvæmt túnakorti frá 1919 lá vegur frá bæ 001 til suðurs, út í gegnum túnið um Presthúsátún. Í örnefnalýsingu segir: "Upp undir vegi, utan við götuna niður að Útskálum, eru Presthús [GK-085]..."

Heimildir: Túnakort 1919; Ö-Útskálar, 2

GK-080:014 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1919 stóð útihús fast sunnan við kálgarð 012.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:015 *Naust* heimild um býli

Í Jarðabók Árna og Páls er Naust talin sem níunda hjáleiga frá Útskálum. Um hana segir í örnefnalýsingu: "Naust, er nefnd 1703, þar var þá þríbýli. Það er þessi jörð, sem talin er að hafa verið á Naustarifi, eða réttara að Naustarif séu leifar strandarinnar...Naust hafa fyrr verið nefnd sem býli, en er nú horfið í sjó. Heitir þar nú Naustarif, þar sem bær þessi var, en nú brýtur á því sem þaragarði fyrir framan land og fer í kaf um öll flóð." 1839: "... Jörðin Naust, þríbýli, sem fyrir 80 árum var byggð. Braut sjórinn upp á, svo hún ár 1762 var óbyggileg álitin og 1782 eyðilögð með öllu. Þar, sem tún þessarar jarðar var fyrrum, heitir nú Naustarif; gengur sjór þar alltaf yfir, og er ei nema grjót og mól." SSGK, 160. "Naustarifið liggur fyrir allmiklu af Útskálalandi og hér fyrir framan [þ.e. Nýlendu, Akurhús og Lónshús], fer í kaf um öll flóð. Á Naustarifi er sagt að hafi verið bær sá, er Naust hét. Var það þríbýlisjörð, er eyðilagðist að öllu leyti 1782."

Heimildir: JÁM III, 83; Ö-Útskálar, 1-2; SSGK, 160; Ö-Nýlenda, 1-2

GK-080:016 heimild um býli

Í Jarðabók Árna og Páls segir í upptalningu á hjáleigum: "Hjáleigur tvær hafa áður verið heima við staðinn og eru nú báðar í eyði; var hvorugri nafn gefið nema eftir þeim sem i hvört sinn bjuggu þar, grasnyt fylgdi hvörri þeirra og var l álna landskuld af og i kúgildi með hvörri, þær hafa nú yfir xxx ár í eyði legið. Kunna og ómögulegt aftur að byggjast, nema með staðarins fordjörfun."

Heimildir: JÁM III, 83-84

GK-080:017 heimild um býli

Í Jarðabók Árna og Páls segir í upptalningu á hjáleigum: "Hjáleigur tvær hafa áður verið heima við staðinn og eru nú báðar í eyði; var hvorugri nafn gefið nema eftir þeim sem i hvört sinn bjuggu þar, grasnyt fylgdi hvörri þeirra og var l álna landskuld af og i kúgildi með hvörri, þær hafa nú yfir xxx ár í eyði legið. Kunna og ómögulegt aftur að byggjast, nema með staðarins fordjörfun."

Heimildir: JÁM III, 83-84

GK-080:018 *Blómsturvellir* heimild um býli

Í Jarðabók Árna og Páls segir: "Blómsturvellir, öðru nafni Snorrakot. Nú í auðn og það yfir xxx ár, var með l

álna landskuld og í kúgildi. kann ei aftur að byggjast nema með staðarins skaða. Grasnautn, sem þar fylgdi með, meina menn sje nú lögð til hjáleigu þeirrar, er Vatnagarður [GK-087] heitir."

Heimildir: JÁM III, 84

GK-080:019 *Króksós* heimild um lendingu

Í Jarðabók Árna og Páls segir: "Lendingar eru tvennar, önnur í betra lagi, en önnur hættari." 1839: "Tvær eru lendingar sem staðnum tilheyra, önnur í svonefndum Króksós, sem í máldögum heitir Útskálaós; er þar hættulegt og vandfarið sund, þegar brimsamt er, með því það er mjótt, og til annarar hliðar sker eða flúð, sem Manntapaflúð er kölluð; þar hefir skipum borizt á. Fyrir iannaundið liggur ósinn eða skipaleiðin, og er hverju skipi óhætt, þegar inn fyrir kemur." SSGK, 160. Í örnefnaskrá segir: "... Lónsós og Lónið, sem er fram undan Akurhúsum. Hér er svo hin lendingin í Útskálalandi landmegin við Naustaríf og heitir Króksós." Í örnefnaskrá Miðhúsa og Króks segir: "Naustaríf er hér fyrir neðan, og lendingin er inn úr Króksós. Þar eru tvær varir, sem heita Miðhúsavör og Króksvör, sem er innst undan Útskálum. Króksós er mjór, en lónið sjálft er allbreitt og nær út að Naustarífi." Í athugasemdum við örnefnaskrá Miðhúsa og Króks segir: "Útskálavör er niður undan skúrum nokkrum, aðeins innan við Útskála. Fara þurfti inn um Króksós til að komast inn í hana."

Heimildir: JÁM III, 79; Ö-Útskálar, 2; SSGK, 160; Ö-Miðhús og Krókur, 1; Ö- Krókur og Miðhús aths., 1

GK-080:020 *Lónið* heimild um lendingu

Í Jarðabók Árna og Páls segir: "Lendingar eru tvennar, önnur í betra lagi, en önnur hættari." 1839: "Önnur vörin er Lónið, þar að liggja líka sker, og er hjáleigan Lónshús kennd við það, sem þar á uppsátur." SSGK, 160. Í örnefnaskrá segir: "... Lónsós og Lónið, sem er fram undan Akurhúsum. Hér er svo hin lendingin í Útskálalandi landmegin við Naustaríf og heitir Króksós."

Heimildir: JÁM III, 79; Ö-Útskálar, 2

GK-080:021 *Langigarður* heimild um varnargarð

Í örnefnaskrá segir: "Þegar kemur svo upp á land, heita þar Sandsflatir fyrir neðan bæ inn með sjó, og svo er þar garður, sem nefndur er Langigarður. Hefur hann verið hlaðinn til varnar...Neðan síkis [Útskálásíkis] á kampinum voru býli, nokkrar hjáleigur. Þar er hlið á garðinum, sem nefnt er Naustahlið."

Heimildir: Ö-Útskálar, 2

GK-080:022 *Naustakot* heimild um býli

"Við það [Naustahlið, sjá 021] er gamalt kot, nefnt Naustakot," segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Ö-Útskálar, 2

GK-080:023 *Móhús* heimild um býli

Á túnakorti Garðsins 1919 er sýnd hjáleiga frá Útskálum, Móhús, syðst og vestast í túninu. Bæjarröðin hefur legið frá norðaustri til suðvesturs.

Tún 0,2 ha, garðar 1000 m².

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:024 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var kálgarður fast austan við Móhús 023.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:025 heimild um leið

Samkvæmt túnakorti frá 1919 lá vegur eða traðir frá Móhúsum 023 til suðurs.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:026 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 voru tveir samfastir kálgarðar 20-30 m vestur af Móhúsum 023 og er annar merktur "Móh.kg." en hinn "húsm.kg."

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:027 *Hellukot* heimild um býli

Á túnakorti Garðsins 1919 er sýnd hjáleiga, Hellukot, fast austan við Garðhús GK-086 og virðist byggð úr þeirra túnskika. Bærinn virðist hafa samanstðið af tveimur húsum sambyggðum.

Tún 0,26 ha, garðar 500 m².

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:028 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var stakt hús um 10 m vestur af Hellukoti 027.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:029 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var kálgarður sunnan við Hellukoti 027.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:030 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var úthús um 70 m sunnan eða suðvestan við Hellukoti 027.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:031 heimild um býli

Á túnakorti Út-Garðsins frá 1919 er reitur utan túns, beint sunnan við Presthús GK-085, merktur "Útskálaútgræðsla". Áfast honum að vestan er svæði merkt órækt og kálgarður og innan sviga stendur "var kot".

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:032 *Hesthús* heimild um býli

Í Jarðabók Árna og Páls segir: "Hesthús hefur enn til forna hjáleiga verið og vita menn ekki hvar verið hafi, kann og ei að byggjast, þó menn vissu, fyrir sagðar orðsafir."

Heimildir: JÁM III, 84

GK-080:033 *Fjósaflatir* örnefni fjós

Í örnefnalýsingu segir: "Upp af Sandaflötum, vestan eða réttara norðan Útskála, eru Fjósaflatir."

Heimildir: Ö-Útskálur, 2

GK-080:034 *Steinsholt* heimild

"Ofan við veginn austan við Nýjabæ er Steinsholt. Þar eru rústir og kálgarðsrústir," segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Ö-Útskálur, 2-3

GK-080:035 *Garðskagi* heimild um akur

"Garðskagi er hið gamla nafn á nyrzta hluta skagans, reyndar alveg þvert yfir. Mun það vera leifar frá því að hér var afgirt land, akurreinar," segir í örnefnalýsingu. C. 1860: "Skaga (eða Garðskaga) kalla menn odda þann enn þríhyrnda, er lengst gengur fram í sjó í Garðinum og snýr til útnorðurs. Hann er að mestu sléttur og grasi vaxinn. ... Á Skaganum hafa í fyrndinni verið girðingar eigi alltiltar, og hafa þær skipt honum í marga ferhyrnda reiti, suma aflanga, suma jafna á alla vegu. Allir hafa þessir garðar verið hlaðnir upp úr hnaus eða sverði, en litlu eða engu grjóti."

1839: "Á skaganum voru fyrr meir kornakrar og sáðgerði fornanna, og má enn sjá mót til girðinganna; ..." SSGK, 161. c. 1840: "Er þessi garður [036], kallaður Skagagarður og hefir líkast til í fyrndinni verið varnargarður fyrir skaganum á hverjum verið hafa yrktir sáðakrar, og má enn sjá merki garðlaga, sem hlaðin hafa verið kringum sáðreitina. En á þessum aðalvarnargarði áttu að hafa verið læst hlið." SSGK, 184; c. 1860: "Er það auðsjáanlegt, að hér hafa verið tómir akrar, og er það mikið svæði, sem þeir hafa náð yfir, því sjórinn hefur án efa brotið töluvert af því. Ekki sjást nein merki um skurði eða þess háttar, og getur vel verið, að þeir séu nú fullir orðnir af sandi og gras gróið yfir, þó að þeir hafi veirð þar áður. Ekki vita menn þessara akra eða akurlanda getið neins staðar nema í bréfi Jóns biskups í Skálholti, dat. 1340, er hann keypti einn fjórðung úr Útskálalandi til Skálholtsstaðar að Bjarna Guttormssyni - og "um fram öll þau akurlönd, sem Bjarni keypti til Útskála." [Dipl. Isl. II, 733-34.]. Þó að þessi bending sé lítil, sýnir hún að Útskálur hafi átt akra, og þeir geta varla hafa veirð annars staðar en á Skaganum, því nokkuð af honum er enn í eign Útskála, og ganga merkin eftir einum garðlaginu, sem um Skagann liggur." 1902: "Akurlönd hafa verið á Skaganum fyrir norðan Útskála. Sér þar enn votta fyrir að minnsta kosti 18 akurreinum, 4-8 fðm. breiðum, sem eru aðgreindar með þráðbeinum, jafnhliða gördum, er norðast liggja yfir um þveran þveran skagann, en þegar sunnar dregur, takmarkast þeir að vestanverðu af garði, sem þar liggur frá sjónum langsetis í suðaustur að lítill hæð eða tóftabungu, sem er skamt frá norðvesturhorni hinna norðustu túngarða í Útskálaverfinu, sem nú eru. Suður- og austur frá langsetisgarðinum og rústinu eru margar stærri girðingar, flestar hér um bil ferhyrnda, og ná þær allt suður að landamerkjum Útskála og Kirkjubóls. Hafa það að líkindum verið töðuvellir. Þar er nær sjó dregur, eru girðingar þessar óglöggar af sandburði." BJ í Árbók 1903, 36. 1977: "Akurreinar Brynjúlfs voru friðlýstar árið 1930 eftir lýsingu hans, en ekki entist sú friðlýsing þeim til verndar, þótt ekki séu þær með öllu horfnar." KE í ÁFÍ 1977, 114; 1999 var gerð rannsókn á þessum reinum og grafið í landi Hólavalla. Um örlög reinanna annarsstaðar segir þar: "Nú, hundrað árum eftir för Brynjólfs, eru akurreinarnar afar ógreinilegar og víða horfnar með öllu. Ætla má að sjávarrof, bæði á vestur- og norðurströnd skagans, hafi valdið nokkurri eyðileggingu, en mest spjöll hafa orðið af manna völdum. Fjórar hjáleigur og nýr viti eru nú á því svæði þar sem Brynjólfur Jónsson lýsti

akurreininum 18. Þessari búsetu hafa fylgt húsbyggingar, vegagerð, túnasléttun og annað jarðrask. Vestan akurreinanna og vegar sem nú liggur að vitanum voru í lok heimsstyrjaldarinnar fyrri plægðar stórar spildur að frumkvæði ríkisstjórnarinnar og kartöflur röktaðar þar í þrjú sumur. Á árunum 1940-41 gerði og rak breski herinn flugvöll á sléttlendinu frá veginum að vitanum og suður að Hafurbjarnarstöðum, vestan Hólabrekku og Ásgarðs. Við þessar framkvæmdir má ætla að völlum hafi verið sléttaður og hafa vafalítið horfið einhver af þeim garðlögum sem Brynjólfur lýsti á þessu svæði." Garðar Guðmundsson o.fl. Árbók 2002-2004, 86-87.

Heimildir: Ö-Útskálar, 3; SSGK, 161; Magnús Grímsson 1940, 244-245; Árbók 1903, 36; ÁFÍ 1977, 114; Árbók 2002-2003, 84-90.

GK-080:036 *Skagagarður* heimild um vörslugarð

"Lokaðist það [akurland 035] af svonefndum Skagagarði, sem hlaðinn var frá túngarði Útskála og þvert fyrir tána yfir í túngarðinn á Kirkjubóli. Sér leifar hans hér og hvar enn," segir í örnefnalýsingu. c. 1860: "Fyrir ofan Skagann hefur legið garður einn mikill, sem enn er kallaður Skagagarður, frá túngarðinum á Útskálum beint yfir í Túngarðinn á Kirkjubóli."

c. 1720: "Garður (sú sveit) hefur nafn af girðingum. Menn meina landið hafi afgirt verið frá Hrafnkelsstöðum og so continue að Þórustöðum." Árni Magnússon, Chorographica, 55. 1839: "... Ein hefir höfuðgirðing verið yfir þveran Skagann, sem Skagagarður kallast; á honum voru að sögn læst hlið." SSGK, 161-62; c. 1840: "Mikill garður hefir í fyrndinni þaðan [frá Flangastöðum] legið, sem enn sést merki til, og hefir náð allt inn að Útskálum. Er það sögn manna, að með þeim garði hefðu allit átt að fara, sem innan að sóttu jólagleði þessa [á Flangastöðum], svo ekki villtust menn, þó niða myrkur væri. Þessi fornaldargarður liggur sunnanvert fyrir Skaganum eða heiðar megin, en Skaginn er sléttlendur og hagbeitarpláss frá Útskálum. Er þessi garður, sem heita má gersamlega niður fallinn, kallaður Skagagarður og hefir líkast til í fyrndinni verið varnargarður fyrir skaganum á hverjum verið hafa yrktir sáðakrar, og má enn sjá merki garðlaga, sem hlaðin hafa verið kringum sáðreitina. En á þessum aðalvarnargarði áttu að hafa verið læst hlið." SSGK, 184; c. 1860: "Rústímar af garði þessum, sem nú eru að mestu grasi grónar og líta út eins og ávalur hryggur, eru glöggar nema á stöku stöðum, þar sem mælt er, að hlið hafi verið á honum. Garðurinn hefur að mestu verið hlaðinn úr stórgryti og að líkindum afar hár og þykkur, eftir sem út lítur 3-4 álna á þykkt. Nú geta 2 menn riðið samsíða ofan á rúst hans víðast hvar. Með þessum garði hefur Skaginn með öllum ökrum og hofinu (?) verið alveg afgirtur,..." 1977: "En Skagagarðurinn mikil, sem byggðin hefur nafn af og prestarnir lýsa svo fagurlega, hann er enn til, friðlýstur og heill, að öðru leyti en því að á einum stað var rofið skarð í hann 1964 til að komast þar í gegn með veg sem liggur frá Sandgerðu til Út-Garðs. ... Á milli Út-Garðs (Útskálhverfis) og Kirkjubólshverfis er víðáttumikið land, sem ætíð hefur verið lítt eða ekki byggt fyrr á tíð og raunar enn á vorum dögum. Þetta er sendið land og grýtt og virðist ekki kostamikið. Upp undir heiðinni og þá ofarlega eða efst á Skaganum liggur Skagagarðurinn þvert yfir hann í nokkurn veginn beinni línu frá Útskálum, þ.e. Túngarðinum á Útskálum, þótt sú samkoma sjáist ekki nú, og þar til hann hverfur fyrir ofan bæina Kolbeinsstaði og Hafurbjarnarstaði í Kirkjubólshverfi, þar sem hann hefur á sama hátt náð sambandi við túngarð. Þessi beini garður, hinn raunverulegi Skagagarður, hefur verið röskir 1500 m að lengd. Hann er sannarlega þess virði að skoða hann. Hugsum okkur að við komum eftir þjóðveginum frá Sandgerði og stefnum til garðs. Fyrir ofan Kolbeinsstaði klofnar vegurinn í tvennt. Til hægri liggur vegur til Inn-Garðs og síðan áfram til Kaflavíkur. Til vinstri liggur áðurnefndur vegur til Út-Garðs og hann förum við. Þá sjáum við fljótlega Skagagarðinn nærri vegi til vinstri handar og ekki líður á löngu þar til við komum þar sem vegurinn sker garðinn. Þar er ráð að staldra við, ef maður hefur hug á að átta sig á Skagagarðinum. Við lítum um öxl og sjáum hvernig hann nær sambandi við túnin í Kirkjubólshverfi, og til hinnar handarinnar sjáum við glöggst hvernig garðurinn stefnir til norðausturs rétt utan við Útskálakirkju. Hér er auðvelt að sjá hvernig garðurinn tengir saman Útskálhverfi og Kirkjubólshverfi og hvernig hann girðir af Skagann, nokkurn veginn á mörkum hans og heiðarinnar. Hér er mjög auðskilið að þetta er aðalvarnargarður Skagans og einnig hvernig hann hefur getað tengst túngörðum til beggja hliða, sem vel hugsanlega hafa náð alla leið til Rafnkelsstaða að austan og Þórustaða að vestan eins og Árni Magnússon segir, eða jafnvel alla leið til Flankastaða eins og prestarnir segja. Í Kirkjubólshverfinu má enn rekja þessa garða að mestu leyti og á loftmynd sjást þeir greinilega og hvernig þeir enda við sjó rétt fyrir sunnan Þórustaði. Í Garðinum sést þetta miður sökum þess hve mjög hefur byggst þar en þó hygg ég að einnig þar mætti sjá búta af túngörðum ofan gömlu túnanna. Ekki fer hjá því að Skagagarðurinn veki undrun fyrir mikilleika sakir. Sú spurning hvarflar jafnvel í hug manns sem snöggvast að hann sé alls ekki mannaverk, heldur náttúrulegur ávalur ás. Slíkt væri dálaglegt. Til þess að vera ekki einn um ánbyrgðina fékk ég þrjá glögga menn til að gera með mér áreið á garðinn haustið 1976. Einn þeirra var dr. Sigurður Þórarinnsson. Hann sagði orðrétt þegar hann sá garðinn: "Það er ekkert í náttúrunnar ríki sem getur búið þetta til." Reyndar urðum við allir vel sammála um að vissulega væri Skagagarðurinn mannaverk. Hann má heita þráðbeinn, og þegar vel er að gáð er fleira sem sýnir að hann er af mannahöndum gerður. Hann hefur verið borið saman úr grjóti og jarðvegshnausum og áreiðanlega verið bæði hár og þykkur en með tímanum flast út og að nokkru sandorpist. Við þetta hefur hann smátt og smátt fengið þennan ávala svip og að lokum orðið firnabreiður í grunninn, víða líklega um 15 m. Skýrar helðslur sjást varal í honum nú, þótt steinar standi upp úr víða, og þegar skarðið var rofið í hann vegna vegarins 1964 tók verkstjóri (Björn

Jóhannesson) ekki eftir greinilegri hleðslu svo hann muni. Reyndar er túngarðurinn á Hofi í Garði fróðlegur til samanburðar við Skagagarð. Hann er með ólíkindum mikill og ávalur nokkuð á svipaðan hátt, en til muna minna útfluttur. Og beint upp frá gerðum, við hornið á íþróttavellinum sem nú er, má sjá vænana búi af mjög fornlegu garðlagi sem að öllu leyti minnir á Skagagarðinn sjálfan. Að sögn prestanna góðu áttu nokkur hlið að hafa verið á Skagagarðinum. Ekki er það enma eðlilegt, en í raun réttir er þetta hermt í sögur til þess að skýra nokkur skörð sem nú eru í garðinn. En sum þeirra eru lantum ogf við til að teljast hlið, og kem ég nú ekki auga á nærtæka skýringu á skörðum þessum. Garðurinn kann að hafa verið rofinn af einhverjum ástæðum, en þó mætti fremur virðast við athugun sem skörðin hafi verið frá upphafi og þá ef til vill fyllt upp í þau með einfaldri grjótgirðingu, sem síðan hefur hrunið eða verið fjarlægð. Hefur garðurinn kannski aldrei verið fullgerður í sinni stóru mynd?" KE í ÁFÍ 1977, 114-17; 1988: "Nýjar rannsóknir jarðfræðinganna Guðrúnar Larsen og Hauks Jóhannessonar hafa leitt í ljós að Skagagarðurinn á Suðurnesjum er miklu eldri en áður var haldið. Niðurstöðu þessa fengu þau eftir að hafa grafið gegnum garðinn á þremur stöðum sem merktir eru inn á kortið [sýnt á bls. 92]. Að sögn Hauks mælist garðurinn nú 1500 metra langur, og hefur náð meðalmanni í öxl fyrr á öldum. ... Garðurinn er stóllóttur að innanverðu en sléttur að utan, þannig að unnt hefur verið að reka fé út yfir hann án þess það kæmist inn aftur og hefir það líklega komið sér vel vegna akurreina innan garðsins. Ofan á Skagagarði er grjóthleðsla sem telin er jafngömul torfgarðinum. Haukur segir að aldur garðsins megi greina all nákvæmlega út frá öskulögum sem sjást þegar grafið er í gegnum hann. Ljóst er að hann hafi verið reistur skömmu eftir að öskulag, kennt við landnám, féll í upphafi tíundu aldar. Svokallað miðaldalag er myndaðist við gos í sjó út af Reykjanesi árið 1226 lagðist ofan á garðinn, sem þá var að miklu leyti kominn í kaf vegna foks." Jón Böðvarsson 1988, 92. 1999: "Hrun úr garðinum er undir miðaldalaginu frá 1226 og landnámslagið er í torfi garðsins. Magnús Á. Sigurgeirsson telur garðinn hlaðinn á 10.-11. öld." Garðar Guðmundsson o.fl. í Árbók 2002-2003, 85.

Heimildir: Ö-Útskálar, 3; SSGK, 161-62, 184; Árni Magnússon, Chorographica, 55. Magnús Grímsson 1940, 245; Kristján Eldjárn: Skagagarður, ÁFÍ 1977, ; Jón Böðvarsson: Suður með sjó 1988, 91-93; Garðar Guðmundsson o.fl. í Árbók 2002-2003, 85.

GK-080:037 Skálareykir heimild um býli

Í örnefnalýsingu segir: "Skálareykir eru gamlar bæjarrústir fast við miðjan Skagagarð [036]. Þar sér fyrir túngarði og húsarústum...Skálareykja finnast ekki getið, hvorki 1703 né 1847. Eru til ýmsar tilgátur um býli þetta, m.a. að Ketill gufa hafi byggt skála, annan að Gufuskálum og annan að Útskálum. Svo var byggður nýr bær, þar sem reykirnir sáust frá báðum hinum skálunum, og því nefndur Skálareykir. Önnur segir, að þar sjáist merki og að þar hafi verið draugagangur, er setti bæinn í eyði, en trúlegra er, að það hafi verið vatnsskortur og fjarlægð frá sjó." 1839: "Í mæli er að bær hafi þá staðið á Skaganum nálægt þessum garði [036], sem Skálareykir hafi verið kallaðir; hafa allt til þessa sést þar bæjarrústir og mót til túngarðs. Ekki eru nema munnmæli, að þaðan hafi staðurinn verið fluttur að Útskálum, en hitt er víst, að þar hafi einhverntíma verið jörð byggð, þó hennar sé ekki getið." SSGK, 162; c. 1840: "Nálægt þessum garði [036] er í mæli, að hafi staðið bær, sem Skálareykir hafi heitið, og sjáist þar nú til bæjarrústa og túngarðsgirðingar umhverfis. Hvergi hef ég í jarðabókum séð þá jörð nefnda, enda hef ég fátt fengið í hendur af gömlum skjölum." SSGK, 184; c. 1860: "Með þessum garði [036] hefur Skaginn með öllum ökrum og hofinu (?) verið alveg afgirtur, og þá hefur að líkindum enginn bær staðið fyrir utan hann nema einn, sem enn sér rústir af og hét á Skálareykjum [Skálareykir hdr.]. Sá bær hefir staðið þétt við garðinn miðjan, Skagamegin, og má vera að þar hafi verið gæzlumaður akranna og garðsins, ef bærinn er svo gamall eins og garðurinn. Á Skálareykjum sér enn fyrir túngörðum og bæjar- og húsarústum í meðallagi stórum." 1902: "Fyrir austan þær (girðingar sbr. 035), þar sem nú er fjárrétt, er sagt að bær hafi verið og heitið Skálareykir. Er sagt að á þeim bæ hafi hvílt sú skylda, að verja akrana og girðingarnar fyrir ágangi af skepnum. Ekki er getið hvers vegna hann er kenndur við reyki. Má vera það bendi til þess, á þessu svæði hafi fyrrum verið jarðhitar, sem seinna hafi kólnað, og með þeim jarðhita hafi akuryrkjan þar staðið og fallið." BJ í Árbók 1903, 36.

1977: "Minnast verður á Skálareyki. Rétt er það sem prestarnir herma að garðlag harla fornlegt afmarkar þar vænan blett rétt utan við garðinn og þó reyndar báðum megin við hann, því að gerðurinn liggur gegnum girðinguna eins og best sést á loftmynd. Innan í girðingunni mótast fyrir mjög vallgrónum mannaverkum, en tvfær grjóthlaðnar og snotrar húsatóftir miklu unglegrí ofan á. Þar sagði fólk í Garði að gullkista væri grafin. Hvort þarna hefur verið bær skal ósagt látið, en þessar minjar eru friðlýstar með garðinum sem rétt er, því að þær eru eins og samvaxnar honum. Nafnið mun líklega að hálfu dregið af Útskálum, en að hálfu er það óráðin gáta." KE í ÁFÍ 1977, 117.

Heimildir: Ö-Útskálar, 3; SSGK, 162, 184; Magnús Grímsson. 1940, 245; Árbók 1902, 36; Kristján Eldjárn: Skagagarður, ÁFÍ 1977, 117.

Tóft 038 séð frá bæjarhólnum, úr suðri.

GK-080:038 tóft

64°04.688N 22°40.055V

22 m norður af NV horni bæjarhólsins 001 er stór rústahóll í túninu.

Í sléttu túni og hefur verið slegið upp á vesturbrún hólsins en austari 2/3 hlutarnir eru í kafgrasi.

Skiptist í þrjú stór hólf, tvö samhliða austan á, annað 9 m og hitt 11 m breitt, bæði um 20 m löng, og þriðja þvert á þau norðan við, 18x10 m. Gætu verið kál- eða heygarðar ofan á eldri rústum en húsarústa væri helst að vænta í vesturhliðinni.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Þúst 039 af bæjarhólnum, úr suðvestri.

GK-080:039 þúst

64°04.697N 22°39.999V

Allstórt og óreglulegt þústahrúgald er við norðausturhorn bæjarhólsins, um 20 m austan við rústahól 038, norðan við heimreiðina frá sjávarkambinum. Að hluta eru ójöfnurnar afleiðingar af raski á 20. öld, einkum austast þar sem tvær reglulegar djúpar dokkir eru, og syðst meðfram heimreiðinni á móts við kirkjugarðinn, en vestari hluti

hrúgaldsins hefur útlit fyrir að vera eldri mannvirkjaleifar.
Nemur við bæjarhól og er e.t.v. framhald hans að hluta. Slétt slegið tún í kring en hrúgaldið sjálft er óslegið.
Hættumat: hætta, vegna ábúðar

GK-080:040 *Hestasteinn* heimild

"Hestasteinn, er stendur uppá Endann milli Stadarins og Kirkjugardsins á Utskálum; Hann er 3 stendur, hérum 3 Al danskar á Hæd, með því sem nidri lörd er, og næstum því eins á digurd um Midjuna, þar sem hann er þó mjóstur. Það er ótrúleg Almuga Saga um Stein þenna, að Smalamadur á Utskálum, hafi í Fornöld borð hann heim af Háa-Leiti í Stafness Heiði, hvar nu er mjög grjóttugt Pláz, enn þá hafi eingin Steirn annar átt að sjást þar ofan Iardar." FF, 235

Heimildir: FF, 235.

GK-080:041 gripir

1865: "Lítið AKKERI úr silfri. Það fannst í jörðu nálægt Utskálum."

Þjms. 197.

Heimildir: Skýrsla FÍ I, 103

GK-080:042 áletrun

"stendur ein [rúnasteinn] og þó ey stór, á Skaganum, nordanhallt við Landamerkin milli Kirkjuból og Utskála, þar standa so myndadir Stafir: [3 tákn]". FF, 235

Heimildir: FF, 235.

GK-080:043 Ósvarað heimild um eyktamark

"Frá Skálareykjum [037] breytist línun og stefnan verður meir suðlæg. Sunnar, aðeins austan við merkin, er varaða, sem er hádegismark úr hverfinu, og heitir hún Ósvarað," segir í örnefnalýsingu. "Þegar miðað var af sjó, var helzt miðað við Skipphól uppi í heiði, Ósvörðu, sem er frá Miðhúsum sunnar en suðvestur að sjá ..."

Heimildir: Ö-Utskálur, 3-4; Ö-Krókur og Miðhús aths., 1

GK-080:044 heimild

1902: "Akurlönd hafa verið á Skaganum fyrir norðan Utskála. Sér þar enn votta fyrir að minnsta kosti 18 akurreinum, 4-8 fðm. breiðum, sem eru aðgreindar með þráðbeinum, jafnhliða gördum, er norðast liggja yfir um þveran þveran skagann, en þegar sunnar dregur, takmarkast þeir að vestanverðu af garði, sem þar liggur frá sjónum langsetis í suðaustur að lítill hæð eða tóftabungu, sem er skamt frá norðvesturhorni hinna norðustu túngarða í Utskálhverfinu, sem nú eru."

Þessi staður er merktur sem önnur af tveimur 'rústabungum' á uppdrætti sem fylgir greininni. Hin (nr. 7) er sýnd vestan við Skálareyki en þessi (nr. 6) vestur af Hofi, við suðurenda akurreinanna 18 sem Brynjúlfur lýsir.

Heimildir: Árbók 1903, 36

GK-080:045 *Guðlaugsstaðir* heimild um býli

Á túnakorti frá 1919 er sýnd bæjarhúsaröð með stafna til austurs og kálgarða og einn kofa framan við. Slóð lá að bænum úr norðri

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:046 heimild um útihús

Stakt útihús er sýnt á túnakorti í suðvesturhorni óræktargirðingar, um 50 m austan við bæjarstaði Guðlaugsstaða 045

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:047 heimild um kálgarð

Nokkrir kálgarðar eru sýndir í hnapp vestan við Guðlaugsstaðabæ 045 á túnakorti frá 1919

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:048 *Nýlenda* heimild um býli

Á túnakorti frá 1919 er bærinn sýndur sem röð sjö húsa með stöfnum í austur og tveir kofar framan við hlaðið og einn að húsabaki syðst. Einnig eru kálgarðar í kringum bæinn, bæði að vestan og austan. Slóð liggur að bænum úr norðri

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:049 heimild um kálgarð

Kálgarðar við suðausturhlið túnsins í Nýlendu skv. túnakorti frá 1919

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:050 heimild um kálgarð

Á túnakorti frá 1919 eru sýndir kálgarðar og túnbleðill norðan við Nýlendutún en ekki tengdir því heldur garði 051

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:051 heimild um túngarð

Á túnakorti frá 1919 er sýndur garður sem er fyrir vesturhlíð Nýlendutúns en heldur áfram til norðurs og tengist suðurhlíð Lambastaðatúngarðs eftir að hafa tekið á sig hlykk. Gæti verið á merkjum Lambastaða og Útskála

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:052 *Sæból* heimild um býli

Á túnakorti er Sæbólshæðin sýndur sem timburhús með bísalagi að norðanverðu, brunnur við vesturhlíð þess, kofi við suðurhlíð og kálgarðar austan við.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:053 heimild um kálgarð

Skv túnakorti voru kálgarðar sem tilheyrðu Sæbóli áfastir suðurhlíð Hofstúns

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:054 *Sjávargata* heimild um býli

Skv. túnakorti frá 1919 var bærinn í Sjávargötu tveir litlir kofar samtengdir.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:055 *Fögruvellir* heimild um býli

Skv. túnakorti frá 1919 var bærinn á Fögruvöllum torfbær, 4 hús í röð með stafna í norður en auk þess þrír samtengdir kofar þar austan við og lá garður frá þeim til norðausturs yfir í kálgarð við suðurhlíð Hofstúns.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:056 heimild um útihús

Á túnakorti frá 1919 er sýnt stakt hús í túninu um 20 m vestan við Fögruvallabæ 055

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:057 heimild um kálgarð

Á túnakorti frá 1919 er sýndur kálgarður í suðvesturhorni Fögruvallatúns

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:058 *Blómsturvellir* heimild um býli

Á túnakorti frá 1919 eru blómsturvellir sýndir sem þrír kofar, þ.a. tveir samtengdir, með stafna í norður

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:059 heimild um kálgarð

Kálgarðar sem tilheyrðu Blómsturvöllum voru sunnan við bæinn 1919

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:060 *Garðskagaviti* heimild

"Gamli vitinn er fremst á tanni. Hann var reistur 1897. Þá var gras fyrir framan hann og náði dálítið fram á rífið, en nú er þetta alveg gróðurlaust."

Heimildir: Ö-Garðskagi, 3; Túnakort 1919

GK-080:061 heimild

"Steypt gangstétt, 1 m á br. 1/3 - 1 m á hæð og við 170 m á lengd" út í vitann 060 úr suðaustri

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:062 heimild um býli

Ónefnt býli á Garðskaga (vitavarðar?). Tveir klasar af byggingum (kálgarður á milli) í norðvesturhorni túns

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:063 heimild um kálgarð

Kálgarður í suðvesturhorni túns býlis á Garðskaga (sbr. 062)

Heimildir: Túnakort 1919

GK-080:064 *Hólavellir* heimild um býli

"Milli Hofslands og Garðskaga var þurrabúðin Hólavellir, en hún tilheyrði Útskálum. Enn býr fólk á Hólavöllum, en eins og stendur er þar enginn búskapur." segir í örnefnalýsingu. Getið á túnakorti 1919 en hús og garðar ekki sýnd. Þar var ekkert tún en 820 fm kálgarður

Heimildir: Ö-Garðskagi, 5; Túnakort 1919

GK-080:065 heimild

"Merkin á Lónssund voru tvö sundtré, annað á mörkum Akurhúsa og Útskála, en hið efra í Útskálalandi, nú grjótrhúga." segir í örnefnalýsingu

Heimildir: Ö-Nýlenda, 1

GK-080:066 heimild

"Merkin á Lónssund voru tvö sundtré, annað á mörkum Akurhúsa og Útskála, en hið efra í Útskálalandi, nú grjótrhúga." segir í örnefnalýsingu

Heimildir: Ö-Nýlenda, 1

GK-080:067 heimild um leið

"Sjávarmegin við Akurhús er svæði, sem nær inn í Útskálaland, og heitir það Sandaflatar. ... Á Sandaflötum voru taldir 13 eða fleiri götutroðningar, sem búizt er við, að hafi legið að hofinu."

Heimildir: Ö-Nýlenda, 2

GK-080:099 *Geirfuglasker* þjóðsaga

undir hvaða númeri sortarast Geirfuglasker?

Þjóðsaga um huldukonu í Geirfuglaskeri. FF, 236.

Heimildir: FF, 234-238.

GK-081 Lónshús

Hjáleiga Útskála.

1919: tún 2 teigar, kálgarðar 1030 fm.

GK-081:001 *Lónshús* bæjarhóll bústaður

Í Jarðabók Árna og Páls segir 1703 segir: "Lónshús, fyrsta hjáleiga...Fóðrast kann i kýr naumlega...." Þá var tvíbýlt á bænum. 1919: "Þar er gróið yfir nokkuð af rústum Lónshúsabæjar, sem var fluttur a. á túnið fyrir rúmum 30 árum (að sögn). Var þó lengi áður varinn bærinn með sjógarði. Nú mun sjógarðsmýndin nærri miðju bæjastæðinu gamla, og ofan á því - Grefur undan." segir í athugasemd á túnakorti.

Heimildir: JÁM III, 80; Túnakort 1919

GK-081:002 heimild um bústað

Yngri bæjarstæði Lónshúsa, frá um 1890, 40 m austur og ívið sunnar en 001

Heimildir: Túnakort 1919

GK-081:003 heimild um útihús

útihús eða kofi við hlykk á sjógarðinum, um 20 m austan við yngri bæjarstæðið 002, en vestan í reit sem merktur er 'fiskimalir'

Heimildir: Túnakort 1919

GK-081:004 heimild um útihús

3 útihús eða kofar (hjallar?) í norðausturhorni túnsins, ofan við vörina 006

Heimildir: Túnakort 1919

GK-081:005 heimild um varnargarð

Sjógarður meðfram norðurhlíð túnsins. Skv. athugasemd á túnakorti 1919 hafði sjógarðurinn þá verið færður upp á eldra bæjarstæðið 001

Heimildir: Túnakort 1919

GK-081:006 *Miðvör* heimild um lendingu

'Vör' er merkt á túnakorti 1919 utan við norðausturhorn túnsins. "Inn úr Lóninu (GK:080:020) var Miðvör og Akurhúsavör." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Túnakort 1919; Ö-Nýlenda, 1

GK-081:007 heimild um kálgarð

Kálgarður í norðvesturhorni túnsins

Heimildir: Túnakort 1919

GK-081:008 heimild um kálgarð

'L' laga túngarður fast sunnan við eldra bæjarstæði 001

Heimildir: Túnakort 1919

GK-081:009 heimild um túngarð

Túngarður umhverfis allt túnið. Í landamerkjalyýsingu Lamabastað og Hofs frá 18.6.1889: "... Úr nefndum merkisteini á miðjum Skagahól nyrðri er markalína Lambastaðalands að sunnan bein sjónhendingarlína í suðurhorn skólahússins á Útskálum að merkisteini merktum M og úr honum bein lína í Lónshúsahliði, og sé hornið á milli þessara markalína, sem mætast í hornmarksteininum, rétt horn. Frá Lónshúsahliði ræður Lambastaðatúgnarður merkjum allt þar til bugur hans gengur lengst til suðausturs." Landamerkjabók Gullbringusýslu (Ö-Garðskagi, 2).

"Hjáleigan Lónshús er kennd við Lón, en það var önnur vörin, sem lá fyrir hinu forna Útskálalandi." Ö-Nýlenda, 1

Heimildir: Túnakort 1919; Ö-Garðskagi, 2; Ö-Nýlenda, 1

GK-081:010 heimild um kálgarð

Kálgarður þvert yfir túngarð í suðurhliði túnsins

Heimildir: Túnakort 1919

GK-082 Akurhús

Hjáleiga Útskála.

1919: Tún (a) 96 ha, garðar 770 m². Tún (b) 1 ha, garðar 880 m².

GK-082:001 Akurhús bæjarhóll bústaður

Akurhús voru skv. túnakorti Garðsins frá 1919 rúma 200 m norðvestur af Útskálabænum GK-080:001. Á kortin sést að bæjarröðin samanstendur af mörgum húsum og hefur legið hér um bil frá austri til vesturs.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-082:002 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var útihús með lítilli viðbyggingu fast austan við bæjarröðina 001.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-082:003 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var útihús um 40 m vestur af bæ.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-082:004 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var útihús um 30 m suðvestur af útihúsi 003.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-082:005 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1919 voru þrjú sambyggð útihús í norðvesturhorni túns, hátt í 100 m norður af bæ 001.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-082:006 heimild um útihús

Á túnakorti frá 1919 sjást tveir litlir, gegnumstrikaðir kassar í túnjaðri, um 10 m vestur af útihúsum 005. Hugsanlega hafa þetta einnig verið útihús.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-082:007 Akurhúsavör heimild um lendingu

Á túnakorti frá 1919 er merkt "Vör" í norðvesturhorni túns, fast við útihús 005 og 006. "Inn úr Lóninu

(GK:080:020) var Miðvör og Akurhúsavör." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-082:008 heimild um leið

Samkvæmt túnakorti frá 1919 lá vegur eða traðir frá bæjarhúsum 001 til NNA, í átt að útihúsum 005 og vör 007.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-082:009 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var kálgarður vestast í túni, milli Móhúsa GK-082:023 og Akurhúsa.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-082:010 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 voru kálgarðar fast suðvestan undir bæ. Inni í þeim vestari hefur líklega verið útihús eða skemma.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-082:011 heimild um landamerki

"Gamall grjótagarður er á merkjum, rétt vestur af Akurhúsum."

Heimildir: Ö-Nýlenda, 2

GK-083 Nýibær

Hjáleiga Útskála.

1919: Tún 1,18 ha, garðar 760 m².

GK-083:001 *Nýibær* bæjarhóll bústaður

Samkvæmt túnakorti Garðsins frá 1919 var Nýibær rúma 100 m suður af Akurhúsum GK-082.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-083:002 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var kálgarður sunnan og suðvestan undir bæjarhúsum 001.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-083:003 heimild um leið

Samkvæmt túnakorti frá 1919 lá vegur eða traðir til suðurs eða suðvesturs frá bæ 001, út í gegnum kálgarð 002.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-084 Móakot

Hjáleiga Útskála.

1919: Tún 0,7 ha, garðar 450 m².

GK-084:001 *Móakot* bæjarhóll bústaður

Samkvæmt túnakorti Garðsins frá 1919 var Móakot rúma 100 m suður eða SA af Nýjabæ GK-083.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-084:002 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var kálgarður bæði suðvestan og suðaustan við bæ 001.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-084:003 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var útihús um 30 m suðvestur af bæ 001.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-084:004 heimild um leið

Samkvæmt túnakorti frá 1919 lá vegur eða traðir til suðvesturs frá bæ 001.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-085 Presthús

Hjáleiga Útskála.

1919: Tún 1 ha, garðar 1800 m².

GK-085:001 *Presthús* bæjarhóll bústaður

Samkvæmt túnakorti Garðsins frá 1919 voru Presthús um 80 m SSA af Móakoti GK-084. Í örnefnalýsingu Útskála segir: "Talið er, að þau hafi verið byggð yfir prestsekkjur frá Útskálum."

Heimildir: Túnakort 1919; Ö-Útskálar, 1

GK-085:002 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var stór kálgarður sunnan bæjar 001 og annar áfastur vestan við bæ.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-086 Garðhús

Hjáleiga Útskála.

1919: Tún 1,1 ha, garðar 1000 m².

GK-086:001 *Garðhús* bæjarhóll bústaður

Samkvæmt túnakorti Garðsins frá 1919 voru Garðhús 50-60 m ASA af Presthúsum GK-085.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-086:002 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 voru kálgarðar suðvestan undir bæ 001.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-086:003 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var útihús áfast kálgarði 002 um 30 m suðvestan við bæ 001.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-087 Vatnagarður

Hjáleiga Útskála.

GK-087:001 *Vatnagarður* bæjarhóll bústaður

Vatnagarður er ekki merktur inn á túnakort Garðsins frá 1919 en þar stendur þó ritað "Vatnagarðar", að því er virðist handan við litla tjörn sem er austur af Útskálum. Í örnefnalýsingu Útskála segir: "Vatnagarðar, er nefnd 1703 og 1861, síðan ekki." Ennfremur í sömu lýsingu: "Niður undan kirkjugarðinum [Útskálakirkjugarði GK-080:002] eru rústir, sem nefndar eru Vatnagarðar."

Heimildir: Túnakort 1919; Ö-Útskálar, 1 og 2

GK-088 Miðhús

20 hdr. 1847.

1919: Tún 3 ha, garðar 700 m².

GK-088:001 *Miðhús* bæjarhóll bústaður

Bærinn sést á túnakorti Garðsins 1919, austur af Útskálum en vestur af Lykkju. Við hann hefur verið rituð skýring á kortinu: "húsið nýlega flutt." "Neðan við bæinn á merkjum mótum Útskála er Miðhúshóll." segir í örnefnalýsingu en í athugasemdum við hana segir: "Miðhúshóll er þar sem fjósið er nú. Þar var gamla húsið, mikið og stórt, sem rífið var nærri aldamótum."

Heimildir: Túnakort 1919; Ö-Miðhús og Krókur, 1; Ö-Krókur og Miðhús aths., 1

GK-088:002 *Miðhús* bæjarstæði býli

Samkvæmt túnakorti frá 1919 voru tvö samhliða hús um 80 m SA af bæjarhól 001. Hugsanlega er það bæjastæði sem þá var nýlegt, sbr. 001.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-088:003 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var kálgarður bæði sunnan og norðan við bæ 001.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-088:004 heimild um heygarð

1703: "Vatnságangur af síki nærliggjandi fordjarfar heygarðinn, so árlega þarf að bæta."

Heimildir: JÁM III, 85

GK-088:005 *Grundargarður* heimild

"Grundargarður var garðbrot í suðvestur frá Miðhúsum, en hefur nú verið jafnað út."

Heimildir: Ö-Krókur og Miðhús aths., 1

GK-089 Krókur

20 hdr. 1847. "Krókur var gamla býlið, en svo var Sólbakki byggður úr því. ... Sólbakki var færður vegna sjávargangs." Ö-Miðhús og Krókur, 1

1919: Tún 1,2 ha, garðar 1120 m².

GK-089:001 *Krókur* heimild um býli

"Krókur er næst fyrir neðan Krókvöll. Gamli bærinn stóð uppi á dálitlum hól. Túnið lá einkum sunnan hans, vestan og norðan. Nú er búið að rífa gamla bæinn og byggja nýtt hús skammt fyrir norðan þar sem hann var. Það heitir Sólbakki."

Tún 1,2 ha. "Gísli Sighvatsson kallaði húsið sitt Sólbakka, en býlið hét áður Krókur."

Heimildir: Túnakort 1919; Ö-Krókur, 1; Ö-Krókur og Miðhús aths., 1

GK-089:002 *Grund* heimild um býli

Á túnakort frá 1919 hefur verið rituð skýring við Krók: "Grund var hér, rústir og tún," og virðast þá engin bæjarhús uppistandandi. "Fyrir ofan Krók heitir Grund. Þar var býli áður; nú er þar steinahrúga." segir í örnefnalýsingu

Heimildir: Túnakort 1919; Ö-Miðhús og Krókur, 1

GK-089:003 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var útihús 20-30 m suðvestur af Króksbæ

Heimildir: Túnakort 1919

GK-089:004 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 voru kálgarðar sunnan við Króksbæ 001, gætu einnig tilheyrt Garðbæ, en það nafn er skrifað ofan í kálgarðana.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-089:005 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var útihús rúma 60 m suðvestur af Króksbæ, inni í kálgarði.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-089:006 *Garðbær* heimild um býli

Á túnakorti Garðsins 1919 stendur 'Garðbær' á móts við húsalengju sem hlýtur þó að vera Króksbær. Verið getur að Garðbær eigi við hús sem stóð á hlaðinu sunnan við Króksbæjarhús.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-089:007 *Lykkja* heimild um býli

Á túnakorti Garðsins 1919 er sýnt býli, Lykkja, um 130 m suðaustur af Miðhúsum GK-088. "Þar fyrir neðan [Krókvöll] og innan var býlið, sem nefnt var Lykkja, en þar hafa ekki fundizt merki eftir býli." segir í örnefnalýsingu.

1919: Tún 0,3 ha.

Heimildir: Túnakort 1919; Ö-Miðhús og Krókur, 1

GK-089:008 heimild um leið

Samkvæmt túnakorti frá 1919 lá gata eða traðir til norðurs frá Lykkju 007.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-089:009 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 voru kálgarðar sunnan við Lykkjubæ 007 og tilheyrði nyrðri hluti hans Króki en sá syðri syðri bænum í Lykkju

Heimildir: Túnakort 1919

GK-089:010 heimild um leið

Samkvæmt túnakorti frá 1919 lá vegur eða traðir milli Lykkju og Smærnavallar.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-089:011 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 voru kálgarðar vestan við Lykkjubæ 007

Heimildir: Túnakort 1919

GK-089:012 *Smærnavöllur* heimild um býli

Samkvæmt túnakorti Garðsins frá 1919 var býlið Smærnavöllur hátt í 150 m SSA af Lykkju 007. "Bræðraborg. ... Land þetta hét Smærnavöllur, og neðst í því hétu Vegamót. Þar ofar var Bali, og neðst niðri á Gerðabökkum fyrrnefndu voru býli." segir í örnefnalýsingu. "Smærnavelli hét það, sem nú heitir Bræðraborg." segir í athugasemdum við örnefnaskrá

1919: Tún 1,5 ha, garðar 630 m².

Heimildir: Túnakort 1919; Ö-Miðhús og Krókur, 2; Ö-Krókur og Miðhús aths., 1

GK-089:013 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 voru kálgarðar sunnan og suðvestan við Smærnavöll 012

Heimildir: Túnakort 1919

GK-089:014 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var kálgarður um 50 m suðvestur af Smærnavelli 012

Heimildir: Túnakort 1919

GK-089:015 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var kálgarður um 20 m suðaustan við kálgarð 014

Heimildir: Túnakort 1919

GK-089:016 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var kálgarður um 30 m suðvestur af kálgarði 015

Heimildir: Túnakort 1919

GK-089:017 *Krókshjáleiga* heimild um býli

1703: "Krokshjaleiga."

Heimildir: JÁM III, 86

GK-089:018 heimild um býli

1703: "Önnur hjáleiga ónafngift hefur hjer til forna verið um lánga tíma, en legið nú í euðn um sjö ára tíma, nú er grasnautn sú, sem þar með fylgdi, brúkuð af heimabóndanum; landskuld var l álnir og i kúgildi. Kann ekki aftur að byggjast nú sem ástatt er án heimajarðarinnar skaða, því að jörðin sjálf, sem fyrir nokkrum árum hefur í eyði legið nokkra stund, er enn nú ekki fullkomlega komin í rækt, sem hún var áður; sýnist og næsta því örvænt að túnin hjeðan í frá fái þá rækt, að hjáleiga þessi megi heimabóndanum að skaðlausu aftur byggjast."

Heimildir: JÁM III, 86

GK-089:019 heimild um býli

1703: "Þriðja hjáleiga hefur hjer til forna verið uppbygð í manna minni sem nú lifa, og helst hún við um fáein ár, eyðilögð aftur með vilja fyrir grasnautnar skort."

Heimildir: JÁM III, 86-87

GK-090 Krókvöllur

Hjáleiga Króks. Í neðanmálgrein hjá Johnsen segir: "Þó að hvorki sýslumaður né jarðabækurnar nefni hjáleigu þessa, er samt svo að skilja á presti, að hún sé til, sem bygt býli." JJ, 88

1919: Tún 1,2 ha, garðar 900 m².

GK-090:001 *Krókvöllur* bæjarhóll bústaður

Samkvæmt túnakorti Garðsins 1919 var Krókvöllur syðst og austust þeirra hjáleigna sem deildu túni með Útskálum, um 150 m SA af Garðbæ GK-080:030. "Krókvöllur er næst fyrir utan Smærnavöll og næst fyrir ofan Krók. Íbúðarhúsið stendur sem næst neðst í túninu, en túnið nær upp að vegi og austur að Smærnavallatúni. Íbúðarhúsið er nær því á sama stað og gamli bærinn stóð áður. Fjós og hlaða voru örskammt norðaustan við íbúðarhúsið ..." segir í örnefnalýsingu

Heimildir: Túnakort 1919; Ö-Krókvöllur, 1

GK-090:002 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var kálgarður tæpa 20 m austur af bæjarhól 001.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-090:003 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var kálgarður um 60 m norðvestur af bæjarhól 001.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-090:004 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1919 var útihús við norðurenda kálgarðs 003 og ekki fyllilega ljóst hvort það hefur tilheyrt Krókvelli.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-090:005 heimild um leið

Samkvæmt túnakorti frá 1919 lá vegur eða traðir við norðurenda Krókvallartúns.

Heimildir: Túnakort 1919

GK-090:006 heimild um leið

Samkvæmt túnakorti frá 1919 lá vegur eða traðir til norðurs eða norðausturs frá Krókvelli. Hann sameinaðist annarri leið sem tengdi Smærnavöll og Lykkju.

GK-090:007 heimild um túngarð

"Smærnavallatún tók við neðan við tún Krókvallar nema alveg yzt, þar lá það að Krókstúni. Grjótgarður skildi þessi tún að."

Heimildir: Ö-Krókvöllur, 1

GK-090:007 heimild

"... Fiskhús voru upp við veginn, alveg suður við merki milli Smærnavallar og Krókvallar. Þar var einnig stakkstæði."

Heimildir: Ö-Krókvöllur, 1

Bæjarstæði Útskála. Minjastaðir á deiliskipulagsreitnum merktir inn á loftmynd frá 1982. © Landmælingar Íslands.

Niðurstöður

Á bæjarstæði Útskála – deiliskipulagsreitnum – voru skráðar fjórar fornminjar.

- Bæjarhóllinn er þeirra langmestur, um 60 m á lengd og 50 m á breidd og meir en 3 m hár. Hann er án nokkurs vafa mjög mikilvægur minjastaður þó hann hafi orðið fyrir skemmdum af framkvæmdum á 20. öld. Uppgröftur sem nú stendur yfir sýnir að þar eru þykk mannvistarlög og að varðveisluskilyrði fyrir lífrænar leifar eru mjög góð. Rannsóknargildi hólans er ótvírætt enda hafa Útskálar verið miðstöð byggðarinnar í

Garði frá því á 12. öld að minnsta kosti og er enginn bæjarhóll í byggðarlaginu jafnmikill og þessi. Samfélagið í Garðinum byggðist á sjávarútvegi og einkenndist af miklu þéttbýli og er af þeim sökum mjög óvenjulegt í íslensku samhengi. Bæjarhóllinn í Útskálum er lykillinn að skilningi á sögu þessa samfélags.

- Kirkjan og kirkjugarðurinn. Kirkjan nýtur eins og allar kirkjur sem byggðar eru fyrir 1918 verndar Húsafriðunarlaga (nr. 104/2001, 6. gr.). Hún er í notkun eins og kirkjugarðurinn og er hvorttveggja í góðri hirðu. Kirkjugarðurinn hefur verið stækkaður mikið á 20. öld, einkum til suðurs, en var áður um 60 m frá norðri til suðurs og 45 m frá austri til vesturs. Margir gamlir legsteinar eru og hafa verið í þessum garði, þar á meðal tveir steinar frá síðmiðöldum með rúnaáletrunum sem nú eru á Þjóðminjasafni. Kirkjugarðurinn er að vestan og norðanverðu afmarkaður með steinvegg en ekki er hægt að útiloka að grafir geti fundist utan þeirra marka og ber af þeim sökum að hafa sérstaka gát við jarðrask næst garðinum.
- Úti á túninu norðan við bæjarhólinn er stór tóftabunga (038), um 40 m á hlið og rúmlega eins metra há, sem skiptist í 3 hólf sem öll eru stærri en svo að líklegt sé að þau séu leifar húsa. Líklegra er að hólfín séu eftir kálgarða en sennilegt er jafnframt að undir þeim og í bungunni þar sem hún er hæst og breiðust að vestanverðu leynist húsarústir. Engar heimildir hafa fundist um hverskonar mannvirki voru á þessum stað og þau hafa verið komin undir svörð í byrjun 20. aldar. Líklegt má telja að þarna hafi staðið ein af fjölmörgum hjáleigum Útskála en margar þeirra voru nafnlausar og 1703 var t.d. minnst á þrjár hjáleigur “heima við staðinn” og gæti þetta verið ein þeirra eða ein slík.
- Við norðausturhorn bæjarhólsins, norðan við heimreiðina meðfram kirkjugarðinum norðanverðum er allstórt hrúgald (039) sem ætla má að geymi fornleifar. Hrúgaldið er óreglulegt, mest um 50 á hvor hlið og mishátt en mest 1,5 metra yfir túninu í kring. Hluti af því er líklega afleiðing af raski á 20. öld og ekki hefur það jafnskýr rústaekenni og tóftabungan 038. Engar heimildir eru heldur um hverskonar mannvirki stóðu á þessum stað en líklegt er að það séu útihús og/eða hjáleigur eins og þær sem getið er í jarðabókinni 1703.

Í kringum þessa minjastaði er allsstaðar slétt tún og eru engar sérstakar vísbendingar um fornleifar annarsstaðar. Kálgarðurinn 006 náði þó um 15 m lengra í suður en mörk bæjarhólsins eru sýnd og á túnakorti frá 1919 er sýndur brunnur um 20 m austan við kirkjugarðinn og kálgarður enn austar. Túnið lítur út fyrir að vera náttúrlega slétt og hefur

sennilega verið fyrst og fremst það – tún – frá upphafi byggðar í Útskálum. Þó er vert að hafa í huga að í túnnum bæja þar sem búið hefur verið frá landnámsöld geta víða leynst fornminjar þó ekki sjái móta fyrir þeim á yfirborði og er því nauðsynlegt að fara með gát við allt jarðrask á svæðinu.

Á öllum þessum stöðum eru miklar líkur á að fornleifar komi í ljós verði gert á þeim jarðrask. Um það gilda ákvæði þjóðminjalaga (nr. 107/2001, 10. gr.):

Fornleifum má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi né nokkur annar, spilla, granda né breyta, ekki heldur hylja þær, laga né aflaga né úr stað flytja nema með leyfi Fornleifaverndar ríkisins.

og í 12. gr. sömu laga.

Ef fyrirsjáanlegt er að minjastaður spillist vegna breyttrar landnotkunar eða framkvæmda skal viðkomandi sveitarfélag eða framkvæmdaraðili gera Fornleifavernd ríkisins viðvart með hæfilegum fyrirvara. Fornleifavernd ríkisins ákveður að höfðu samráði við Náttúruvernd ríkisins hvort rannsóknar er þörf, hvort friðlýsa beri viðkomandi stað eða hvort fornleifarnar megi víkja og þá með hvaða skilmálum.

Skýrsluhöfundar mæla með því að við hönnun mannvirkja á Útskálum verði þess gætt að ekki þurfi að raska fornleifum.

Heimildir

- Árni Magnússon, *Chorographica islandica*, (Safn til sögu Íslands. Annar flokkur I, 2), Reykjavík 1955.
- Brynjúlfur Jónsson, 'Rannsókn í Gullbringusýslu og Árnessýslu sumarið 1902.' *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1902*, 31-52.
- DI:** *Diplomatarium Islandicum eða Íslenskt fornbréfasafn I-XVI*, Kaupmannahöfn og Reykjavík 1853-1976.
- FF:** *Frásögur um fornaldarleifar 1817-1823*, Sveinbjörn Rafnsson gaf út, Reykjavík 1983.
- Garðar Guðmundsson, Mjöll Snæsdóttir, Ian Simpson, Margrét Hallsdóttir, Magnús Á. Sigurgeirsson & Kolbeinn Árnason, 'Fornir akrar á Íslandi.' *Árbók hins íslenska fornleifafélags 2002-2003*, 79-106.
- Gunnar M. Magnúss, *Undir Garðskagavita. Héraðssaga Garðs og Leiru*, Reykjavík 1963.
- JÁM:** *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín 1-11*, Kaupmannahöfn 1913-43; 12-13, Reykjavík 1990.
- JJ:** J. Johnsen: *Jarðatal á Íslandi*, Kaupmannahöfn 1847.
- Kristján Eldjárn: 'Skagagarður - fornmannaverk.' *Árbók Ferðafélags Íslands 1977*, 107-19.
- Jón Böðvarsson, *Suður með sjó. Leiðsögn um Suðurnes*, Keflavík 1988.
- Magnús Grímsson, 'Fornminjar á Reykjanesskaga.' *Landnám Ingólfs. Safn til sögu þess II, Ýmsar ritgerðir*, Reykjavík 1940, 243-62.
- Skýrsla FÍ:** *Skýrsla um Forngripasafn Íslands í Reykjavík I. 1863-1866*, Kaupmannahöfn 1868.
- SSGK:** Sigurður B. Sívertsen, 'Lýsing Útskálaprestakalls 1839.' og 'Viðbætir við lýsingu Útskálaprestakalls.' *Sýslulýsingar og sóknalýsingar* (Landnám Ingólfs. Safn til sögu þess III), Reykjavík, 1937-39, 156-88.
- Túnakort 1919.** *Garðurinn. Útskálar, Akurhús 2 býl., Nýibær, Móakot, Presthús, Garðhús og Hellukot. Miðhús og Garðbær, Krókur og Lykkja 2 b. Krókvöllur, Smærnavöllur 1919.* Þjóðskjalasafn Íslands.
- Þórgunnur Snædal, 'Rúnaristur á Íslandi.' *Árbók hins íslenska fornleifafélags 2000-2001*, 5-68.
- Ö-Útskálar.** *Útskálar* [örnefnaskrá], Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.